

Problematiseren als inventio-principe

Wim Drop

1. Inleiding: problematiseren

Wanneer 't in een gesprek moeilijk dreigt te worden, doet één van de partners nogal eens het voorstel: "Laten we daar geen probleem van maken". Het kan heel wijs zijn naar dit voorstel te handelen, maar ook onwijs. Het voorstel geeft in ieder geval blijk van een interessant inzicht: dat een probleem iets is wat je maakt, en niet iets wat kant en klaar op je weg komt. Ik heb het eigenwijze voornemen om hier te bekijken waarvan je al schrijvend in een tekst een probleem kunt maken, en hoe je dat dan doet; verder wil ik bekijken wanneer en waarom dat zinnig kan zijn.

Ik wil beginnen en volstaan met een heel eenvoudige omschrijving van wat een probleem is: een stand van zaken die ongewenst is, dan wel in een intrigerend opzicht onbekend. De weg naar verandering, respectievelijk opheldering, is in eerste instantie geblokkeerd of lijkt dat te zijn. We kunnen het ook zo zeggen: de oplossing, de wijze waarop de gewenste verandering bereikt moet worden, is niet duidelijk of niet direct duidelijk. Om een stand van zaken met recht een probleem te mogen noemen, moet die stand van zaken in een *belangrijk* opzicht ongewenst, dan wel onbekend zijn. De geblokkeerde verandering moet dus echt gewenst zijn, vanwege het belang ervan. Kortom, een probleem *vraagt* om een oplossing.

Waarvan kunnen we nu *een probleem maken*? Van een stand van zaken die we kunnen zien als ongewenst, belangrijk, en niet of niet direct veranderbaar. Om een stand van zaken te problematiseren zullen we in veel gevallen argumentatie moeten leveren: argumentatie om de ongewenstheid, het belang en de blokkade aannemelijk te maken. We brengen daarmee een bepaald perspectief aan op de beschreven stand van zaken. Kunnen we vervolgens vertellen hoe we de blokkade kunnen opheffen, oftewel kunnen we een oplossing aanbieden, dan plaatsens we ook die in een bepaald perspectief. We geven de oplossing de waarde mee van een creatief voorstel, geen routine, geen schabloon.

Problematiseren is in zekere zin *dramatiseren*. We releveren de aspecten die een stand van zaken tot probleem maken en we releveren wat een wijze van handelen daarop tot een oplossing maakt. Problematiseren beschouwt ik daarom als een *retorisch middel*. De toepassing ervan kan volkomen organisch en terecht zijn, het kan ook gebruikt worden om door overschreeuwen de aandacht te trekken – holle retoriek.

Een goede argumentatie maakt problematiseren verantwoord, wanneer niet evident is dat er sprake is van een probleem. Zoals gezegd kan die argumentatie betrekking hebben op de ongewenstheid, het belang en de blokkade van de verandering. Wat betreft die blokkade komt vaak aan de orde dat eerdere pogingen tot verandering gestrand zijn. We zien dat bijvoorbeeld heel systematisch in de wetenschappelijke probleemstelling. Daartoe behoort een systematische beschrijving van eerdere pogingen tot oplossingen en verantwoordings dat die oplossing – althans een deugdelijke oplossing – nog niet is gevonden. Dat betekent, met andere woorden, dat het probleem nog bestaat. Uiteraard draagt die beschrijving van eerdere pogingen bij aan de argumentatie voor het belang van de ongewenste toestand, in casu de onbekendheid van een gezocht antwoord. Ook wanneer er een maatschappelijk probleem gesteld wordt in een tekst, komt vaak ter sprake wat er tot dusverre vergeefs geprobeerd is om de gewenste verandering tot stand te brengen.

Een oplossing is hetzij een voorstel, hetzij een beschrijving van een reeds toegepaste manier van doen. In beide gevallen moet de schrijver verantwoordelijk zijn dat het een oplossing is. Het belangrijkste is aan te tonen dat de oplossing *effectief* is, dat wil zeggen werkelijk tot de beoogde verandering leidt. Bij de voorspellende oplossing is daarbij de hoofdlijn van argumentatie dat de oorzaak of een noodzakelijke voorwaarde wordt weggenomen voor de bestaande ongewenste toestand en dat een oorzaak, of minstens een belangrijke voorwaarde, wordt geschapen voor de gewenste toestand. Soms gaat het er alleen om een (component van een) ongewenste toestand op te heffen (bijvoorbeeld olievervuiling op zee). Dan is het voor een oplossing genoeg om aan te tonen dat die oplossing inderdaad de oorzaak wegneemt.

Een oplossing moet ook aan andere criteria voldoen. In de eerste plaats natuurlijk dat ze *toepasbaar* is, in handen van de beoogde uitvoerders. Verder moet ze *efficiënt* zijn, althans een aanvaardbare verhouding van kosten en baten te zien geven. Aan de kostenkant horen niet alleen de letterlijke kosten, maar ook de benodigde inspanningen en de eventuele nadelige neveneffecten. Om efficiëntie overtuigend aan te tonen, is in een aantal gevallen afweging nodig tegen alternatieve oplossingen. Soms moet ook de *toelaatbaarheid* van een oplossing worden aangetoond. Ik heb dat elders eens laten zien aan het voorbeeld van het middel 'gedwongen sterilisatie' voor geboortebeperking.

Ik hoop zo op eenvoudige wijze verduidelijkt te hebben wat ik onder problematiseren versta, welk dramatiserend licht we daarmee werpen op een stand van zaken en welke verplichtingen daaruit voortvloeien. Ik heb de onoplosbare problemen buiten beschouwing gelaten, alsook de aparte soort 'oplossingen' daarvoor: dat we ze hun probleem-status ontnemen door de ongewenstheid of het belang van de onveranderbare toestand te ontkennen. Zo kunnen we bijvoorbeeld de 'doodsproblematiek' te lijf gaan. Maar zulke onoplosbare problemen zijn geen toestanden die je als schrijver problematiseert: ze worden al door iedereen als zodanig ervaren. Ze vallen dus buiten mijn bestek van *problematiseren als inventio-principe*.

Problematiseren betekent perspectief aanbrengen in de tekst, en de plicht om op een aantal punten verantwoordelijkheid af te leggen. De keuze voor problematiseren bepaalt dus een flink stuk van de inhoudsvinding, de inventio. Daarom noem ik problematiseren een inventio-principe. Hiermee kom ik bij het tweede deel van mijn betoog. Het gaat er nu om vast te stellen waar dit principe in het schrijfproces kan werken. Oftewel: wanneer is het voor de schrijver het gunstigste moment om problemen te gaan maken?

2. De plaats van problematiseren in de voorbereiding

Ik denk dat het geen betoog behoeft dat problematiseren – zoals ik het heb omschreven – thuishoort in de planning, de voorbereiding van de tekst. In Drop (1984) houd ik een pleidooi om de voorbereiding bij het schrijven te splitsen. Het eerste deel, de *intellectio*, plaats ik buiten het eigenlijke schrijven. De intellectio is de stofverkenning, de verkenning van het mogelijke materiaal voor de inhoud. Het tweede deel is de *inventio*. Dat is de inhoudsvinding voor de tekst, waarmee het eigenlijke schrijven begint. De twee stadia komen niet alleen aan het begin van een schrijfkarwei voor; dat hebben we inmiddels herhaaldelijk en in alle duidelijkheid aangetoond gezien in studies van het schrijfproces, zoals die van Flower & Hayes (1981). Zelfs tijdens het herschrijven en corrigeren neemt de schrijver planningsbesluiten, soms met verstrekkende gevolgen. Maar ook dan is het, naar mijn overtuiging, steeds zeer nuttig om intellectio en inventio gescheiden te houden.

De intellectio wordt geleid door voorkennis-schema's: door een innerlijke voorstelling. Dat is een voorstelling van de stof, dat wil zeggen wat er onder het gekozen onderwerp zou kunnen horen, als een samenhangend complex van verschijnselen. Die voorstelling kan heel abstract zijn en werkzaam zijn in de geest zonder dat we in staat zijn er een model van naar buiten te brengen. Maar als we bijvoorbeeld een 'brainstorm' uitvoeren, dan kan een deskundig analist het schema reconstrueren dat aan het resultaat ten grondslag ligt – aangenomen tenminste dat onze voorkennis toereikend was om een samenhangende stof af te tasten. Hebben we onze voorkennis verworven in een degelijke opleiding in een vakgebied, dan zal er meer kans zijn dat we een voorkennischema kunnen expliciteren. Om een schema, een *stofscheema*, in werking te kunnen stellen, moeten we het onderwerp uit de opdracht vaak eerst classificeren. Onderwerp X is een soort van Y, redeneren we dan, en van Y hebben we een schema.

Hoever we een intellectio kunnen en willen voortzetten, voordat we overschakelen op inventio, hangt van verschillende factoren af. Dat heeft zeker ook te maken met individuele verschillen in stijl van werken; verder natuurlijk met de beschikbare voorkennis en met de mate van duidelijkheid van de retorische situatie; en het hangt uiteraard ook samen met de beschikbare tijd en de wijze waarop we intellectio-resultaten kunnen en willen vasthouden: in het geheugen, in korte aantekeningen of in uitgebreide voorbereidende hulp-

stukken. In ieder geval komt er een moment, snel of minder snel, dat we moeten gaan schrijven om de zaak bij elkaar te kunnen houden. We hebben dan een perspectief nodig: we moeten keuzen gaan maken, ook al om te weten wat we wel en niet verder moeten verkennen, in een volgend stadium van intellectio. Zodra we beginnen met de *inventio*, dat wil zeggen de keuze van een inhoud voor de tekst proberen vast te stellen, en dus in principe beginnen te werken aan een eerste tekstversie, starten we met het eigenlijke schrijven. We maken keuzen, brengen perspectivering aan en ordening. Wat er zo komt, bepaalt wat er nog kan en moet komen.

Mijn hoofdargument om intellectio en inventio te scheiden is de principieel verschillende aard van beide. *Intellectio* is van nature *divergent*, zij het binnen de grenzen van de stof. De drijfveer is in principe weetgierigheid, de drang om te voorschijn te brengen wat er aan interessante informatie over het onderwerp is of wat de interessante visies zijn. *Inventio* daarentegen is van nature *convergent*. Het gaat erom samenhang en afronding te verkrijgen, dus keuze en perspectivering. En dat moet bij voorkeur gebeuren vanuit bepaalde voorstellingen van lezersbehoeften en -kundigheden, en in het licht van een gewenst effect bij de lezers. Contaminering van intellectio en inventio is ongunstig. Overheerst de divergentie, dan wordt de tekst onevenwichtig, te weinig gericht of te weinig afgestemd op de lezers. Overheerst voortijdige convergentie dan is het risico groot dat de tekst arm en conventioneel wordt.

Kiest een schrijver de presentatie als probleem-oplossing, dan doet hij een sterk perspectiverende keuze. Die bepaalt, zoals betoogd, wat hij moet uitwerken en hoe. Het is een inventio-keuze die pas verantwoord gedaan kan worden wanneer men door een vrije intellectio overzicht heeft gekregen van wat er binnen het onderwerp mogelijk is.

3. Een voorbeeld

Het lijkt me verstandig ter afsluiting een en ander wat te verduidelijken met een voorbeeld. Ik kies als casus het werkstuk van een facultaire voorbereidingscommissie. Dat betreft dus een collectieve voorbereiding op het schrijven van een nota, maar dit heeft geen consequenties voor wat ik met het voorbeeld wil laten zien. De opdracht was, een voorbereidingsrapport uit te brengen aan het bestuur over de mogelijkheden van contract-research in de Letterenfaculteit. In de opdracht was tevens duidelijk wat de aanleiding hiertoe was: de faculteit moest een bepaald bedrag aan eigen middelen verwerven – een bezuinigingsmaatregel.

De commissie begon met oriënterende besprekingen. Achteraf is duidelijk te zien dat direct een classificering plaatsvond van het kernbegrip 'contract-research'. Dit werd geclassificeerd binnen facultaire research, die weer verwachtbaar werd gecategoriseerd in eerste, tweede en derde geldstroom-research. Binnen de laatste hoort contract-research. Vervolgens ging de aandacht uit naar de onderlinge verhoudingen, met name die tussen VF-on-

derzoek en contract-research. Immers, het zou er om gaan onderzoekers te stimuleren contract-research te doen, in concurrentie met eerste geldstroomonderzoek en met name VF-onderzoek. Was dat reële concurrentie in termen van opbrengst? VF-onderzoek leek meer status, meer carrièrebevordering te beloven. Had contract-research dan compenserende voordelen?

De voordelen van contract-research zouden kunnen liggen in de verwerking van middelen voor de eigen vakgroep; maar ook in vermaatschappelijking van het onderzoek, in het duidelijke besef dat men 'gevraagd' onderzoek zou doen. Deze tweede overweging bracht een draaipunt in de intellectio. Immers, ze leidde tot de vraag of er niet *andere* middelen dan contract-research tot vermaatschappelijking konden leiden, en wellicht met meer kans op reël succes. De inmiddels gestarte inventarisatie stemde niet erg optimistisch omtrent de mogelijkheden van veel contract-research. De aandacht ging nu dus uit naar maatschappelijke penetratie als gewenste verandering, en als mogelijke middelen kwamen daarbij ook contract-onderwijs, vertalen, en dergelijke, aan de orde. Bovendien werd de penetratie betrokken op de studenten: op latere beroepsmogelijkheden. Daarvoor kwamen stages naar voren.

Deze intellectio werd de basis voor de nota. De intellectio bood de mogelijkheid om als inventio-principe te kiezen voor problematisering. Als probleem werd gepresenteerd *het gebrek aan maatschappelijke penetratie* van de faculteit. De oplossing werd gepresenteerd in de vorm van een aantal activiteiten, waaronder contract-research. Het geldelijk gewin daarvan werd een bescheidener nevenvoordeel. Dat was ook intellectueel bevredigender.

Dit voorbeeld laat mijns inziens de plaats van de inventio-keuze voor problematiseren redelijk duidelijk zien. De voorafgaande ruime intellectio heeft gunstig gewerkt. De uiteindelijke plaats van contract-research is veel realistischer in een veel evenwichtiger reeks aanbevelingen dan mogelijk was geweest bij vroegtijdige problematisering van de contract-research zelf (of van het geldgebrek). Door de gedane inventio-keuze is het gebrek aan maatschappelijke penetratie overtuigend in het centrum van de belangstelling geplaatst. Dat maakte onder de oplossingsvoorstellen ook *geldkostende* investeringen acceptabel, naast de oorspronkelijk door de opdrachtgevers bedoelde *geldopleverende* contract-research.

Wat de commissie hier gedaan heeft, is ook ieder individu aan te bevelen: eerst denken (intellectio) en dan doen (schrijven, te beginnen met de inventio). Dat voorkomt tevens vroegtijdige verslingering aan mooi gelukte formuleringen of alinea's die - achteraf bezien - eigenlijk niet meer passen. Die kun je beter voorkomen, dan dat je het beruchte 'killing your darlings' van Flesch moet toepassen, een wreedaardige bezigheid waar maar weinig schrijvers echt goed in zijn.

Ga je eenmaal perspectiveren, en dan ook formuleren, dan is het principe van problematiseren één van de krachtigste mogelijkheden. Dat geldt zowel in de vele gevallen waar het gaat om beleid, om plannen, maar ook ruimer in de vele gevallen van gerichte activiteit.

Literatuur

- Beaugrande, R. de en W. Dressler
1981 *Introduction to text linguistics*. London, New York.
- Drop, W.
1982 'Dwarsverbanden - waarin?' *Tijdschrift voor taalbeheersing* 4 (2), 113-129.
- Drop, W.
1983 *Instrumentele tekstanalyse*. Groningen.
- Drop, W.
1984 'Voorbereiding bij het schrijven: over denken en doen'. *Tijdschrift voor taalbeheersing* 6 (3).
- Flower, L. en J.R. Hayes
1981 'A cognitive process theory of writing'. *College composition and communication* XXXII, 365-387.
- Flesch, R.
1949/67 *The art of readable writing*. New York, London.
- Meyer, B.J.F., D.M. Brandt en G.J. Bluth
1980 'Use of top-level structure in text; key for reading comprehension of ninth grade students'. *Reading research quarterly* 16, 72-103.